

Tamás Dénes

SZABADULNI
A VASTÜDŐBŐL

KÉRDÉSEK KRUSOVSZKY DÉNESHEZ

1. *Olyan alkotó vagy, aki erősen jelen van a magyar irodalmi életben. Ugyanakkor lehet tudni, hogy ezt Bécsből is teszed. Hogyan lehet onnan a magyar irodalmi élet részének maradni? Egyáltalán milyen előnyei és hátrányai vannak onnan hazatekinteni? Mit jelent a hely az alkotói életed számára?*

Ez a helyzet a Covid megjelenésével elég nagyot változott, akkor hazajöttünk, vagyis Budapestre, első körben úgy gondoltuk, csak egy-két hónapra, aztán félig itt is ragadtunk. Csak azért félig, mert sűrűn visszajárunk Bécsbe, és a család egy része továbbra is sok szállal oda kötődik. Korábban Bécsből jártunk Pestre, most ez megfordult, de tény, hogy mindkét város nagyon fontos számomra. Azt, hogy mit nevezünk irodalmi életnek, nem tudnám pontosan megmondani, de azt gyanítom, hogy valamiféle fikció fedőneve ez. A világjárvány idején az egész amúgy is erősen a virtuális térbe került át, és részben ott is maradt máig, tehát nem látom nagyon radikálisnak a különbséget aközött, hogy a Lajtán innenről vagy túlról próbálok beleképzelni magam a dologba. Persze, vannak előnyei annak, ha magyar íróként Budapesten van az ember, de egyrészt ezeket az előnyöket én elég kevésbé használtam ki az utóbbi időkben, másrészt meg számomra sokszor inspirálóbb a távolság, semmint bénító lenne. Bécsben általában nyugodtabb vagyok, de szűkebb a mozgásterem, Pesten idegeskedni szoktam, de szélesebb terepet tudok bejárni. Lehet választani, mondhatnám, de szerencsére nem kell.

2. *A közélet is foglalkoztat. Elsősorban a kulturális közélet, sokat is írsz ezzel kapcsolatosan, most elsősorban a Magyar Narancsban megjelent publicisztikáidra gondolok. Nem nehéz beleállni ezekbe az ügyekbe? Mi indított arra, hogy közéleti témákról kezdjél írni?*

Inkább az a kérdés, hogy mi nem. Régebben is úgy gondoltam, hogy fontos bizonyos párbeszédbe, vitákba, csatákba véleményalkotóként be- szállni, vagy épp ilyesmit kezdeményezni, ha már úgynevezett írástudó az ember, bármit is jelentsen ez. Az elmúlt időszakban az efféle indíttatás pedig még inkább megerősödött bennem, nem függetlenül attól, hogyan alakult a társadalmi közbeszéd minősége, egyáltalán a társadalmi lét, s azon belül az egyéni mozgástér körülményei Magyarországon. A magyar iro- dalomnak egyébként is ez az egyik izgalmas hagyománya, hogy a szépírók közírók is voltak egyben. Mikor mennyire lehettek, más kérdés, de mond- juk Adytól Móriczon át Esterházyig elég erős a névsor. Az elefántcsont- torony mint koncepció, amilyen szépen hangzik, annyira diszfunkcioná- lisnak tűnik ma ismét, vagy ma még mindig. A megszólalás felelősségénél engem jobban nyomaszt a meg nem szólalás veszélye. Sokan azt hiszik, hogy azzal üthetik meg a bokájukat, ha véleményt mondanak, holott sokkal rémisztőbb a magunkra erőltetett hallgatás. Persze, a panasz kultúra is hor- rorisztikus, de azért bizonyosfajta önreflexióval, vagyis az önkritikai munka meg nem spórolásával elkerülhető talán, hogy ugyanazokat a közhelyeket sóhajtozzuk folyton. Ráadásul olyan változatos és sokszínű az elmebaj, ami körbevesz minket, hogy már emiatt is nehéz belefásulni a válaszreakciók előállításába. Jó lenne hinni mindeközben, hogy azért fejt ki a véleményt az ember, mert ezzel változtathat a dolgok folyásán, csak hát azt látjuk, hogy a folyás nem nagyon változik. A vélemény ettől még vélemény marad, nem biztos, hogy az a minőségi fokmérője, mit értünk el vele. A lehetőség arra, hogy gondolkodhatunk, hogy beszélhetünk a körülöttünk zajló dol- gokról, önmagában elégséges indok arra, hogy beszéljünk is.

3. Mi a te alkotói habitusod? Mit keresel a műveiden keresztül? Vannak írói problémáid, amit az írás révén akarsz megoldani?

Szeretnék bizonyos dolgokat elmondani a lehető legjobban, de a lehe- tő legjobb borzasztó nehéz, folyton elhibázza az ember, ezért folyton újra kell próbálnia. Nagy vonalakban erről szól számomra az írás. A műveimen keresztül, ha lehet így mondani, ennek a feloldását keresem, és mivel az írással tudom magam a leginkább kifejezni és egyben elfoglalni is, általában ezeket a dolgokat is az írás révén akarom megoldani. Ha szájharmonika- művész volnék, a szájharmonikázás lenne a válaszom, de hát sajnos nem vagyok az.

4. Kiegyensúlyozott embernek mutatkozol, aki erős esztétikai és etikai alap- vetésből kiindulva ír, értékel, minősít. A válság része valamilyen módon az éle- tednek?

A látszat néha csal, ráadásul a kiegyensúlyozottság egy nagyon munkaigényes elfoglaltság, rettenetesen fárasztó tud lenni, de tény, hogy e téren legalábbis elég szorgalmas vagyok. Ha lustább lennék, valószínűleg már szétestem volna rég, amire időnként elég komoly esély is volt. Ugyanakkor a kiegyensúlyozottságot és az esztétikai vagy etikai alapállást nem hoznám feltétlenül közös nevezőre. Számítalan labilis, de gerinces emberrel találkoztam már, és legalább ennyi stabil, de aljas alakkal is, az esztétikai rész meg végképp kiszámíthatatlan. Vagy majdnem az, hiszen mégis, a klasszikus példákat – Gesualdo, Caravaggio, Céline, Pound etc. – leszámítva, végül is inkább az van, hogy a nyomasztó alakok produkciói is nyomasztók szoktak lenni. A psziché labilitása vagy kiegyensúlyozottsága mindezzel együtt nem gerinc kérdése.

5. Számodra jelent valamilyen problémát a műfajok között váltogatni? Illetve mi az igazi kihívás a különböző műfajokban?

Nem, sőt, felüdülés minden váltás. Ez bizonyára alkati kérdés nagyrészt, és nem is fejthető fel teljesen, mindenesetre én rettenetesen szeretek egyik műfajtól vagy műnemtől elrugaszkodni, és áttempózni a másik felé. Aztán vagy odaérek, vagy nem, de az elrugaszkodás mindig élményszámba megy. Kihívás egyelőre nincs, vagy nem veszem észre, mi az, de ez lényegében ugyanazt jelenti. Ha végül eldőlné az egyensúly egyik vagy másik irányban, akkor annak oka lesz, és magától fog végbemenni, de ettől most még aligha kell tartanom.

6. Mivel kritikusként is tevékenykedsz, nagyobb rálátásod van a magyar irodalomra. Hogy látod különválasztva a próza és a líra helyzetét? Mintha más szerepet töltenének be a magyar kultúra vérkeringésében. Sőt, mintha a státusuk is mást jelentene manapság.

Abszolút más a státusz, mint ahogy más a terep, a dinamika, a játéktér, a tét és nagyjából minden egyéb is, mégis valahol ugyanott gyökerezik líra és próza, ugyanúgy irodalomként beszélhetünk róluk, ami önmagában is megmagyarázhatatlan és fantasztikus dolog. Nem nagyon akarom elkezdni a szokásos közhelyek sorolását a regény primátusáról és a líra szubkultúrává válásáról, már ha egyáltalán valaha is volt a költészet bármi más, mint szubkultúra. Maga a kultúra szubkultúra. A felnőtt lakosság tíz százaléka olvasott el tavaly legalább egy könyvet. Miről beszélünk? Minden egyes olvasó ember egy csoda kábé, ha innen nézzük, és hát másfelől nem is igen tudjuk ezt nézni. Prózát, főleg regényt valóban többen olvasnak, és ennek megvannak a maga esztétikai és olvasásszociológiai okai. Mondhatni így is van jól. Miféle világ lenne, amelyikben mindenki verseket olvasna? Pláne,

hogy a helyi hagyomány szerint az emberek előbb írnak verset, mintsem olvasnák a költészetet. A magyar kultúra és általában a kultúra vérkeringését, meggyőződésemet, hogy nem az egyes művek határozzák meg a leginkább, a művekre szükség van, nyilván nem azt mondom, hogy nem, viszont a kultúra működése, a kulturális élet pezsgése vagy legalább bugyborgása szempontjából a reflexiónak, a kritikának, a dialógusnak, az értelmezésnek és a beágyazásnak van rettenetesen fontos szerepe. Ezek borzasztóan alacsony szinten vannak ma Magyarországon. Nem azért, mert nem volna elég jó potenciális kritikus, hanem mert azok nem érnék rá kritikát írni, nem engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy egyetlen könyvet, ne adj' isten!, egy-két verset olvassanak hetekig-hónapokig, és azokról vitázzanak szóban és írásban. Az irodalom olcsó, a minőségi irodalmi élet drága. Magyarországon művek vannak, de alig van utóéletük. Egyébként ez a hagyomány, mindig is ilyen volt a helyzet, szellemi értelemben ez mindig egy leszakadó periféria volt, mint ahogy ma is az. Az államnak és a társadalomnak kellene egyik napról a másikra gyökeresen megváltoznia ahhoz, hogy ez majd száz év múlva ne ugyanígy legyen. De erre aligha van esély. Ez egy tradicionálisan szubkulturális berendezkedésű kultúra, világszínvonalú alkotásai a nyugati kultúra szubkulturájának szintjét érhetik el, és már ez is óriási, emberfeletti teljesítményt igényel.

7. A magyar irodalomban lassan már közhely, hogy az igazi sikerműfaj a regény. És hát te is nagyregényeddel érted el a közönségsikert. Feltételezem, nem ennek a sikernek a reményében kezdted el prózát írni. De akkor mi volt az, ami egy sikeres, többkötetes költőt arra indít, hogy prózát kezdjen írni? Hogyan történt ez az átállás?

Nem igazán álltam át, ma is írok verseket, a regény óta egy gyerek- és egy mondhatni felnőtt-verseskötetemet jelent meg, plusz egy esszékötet. Most megint elkezdtem egy regényen dolgozni, ugyanakkor elég sok verset is írtam az utóbbi két évben, tehát ezek a munkák párhuzamosan futnak lényegében. A regényhez sokat kell ülni, de amikor feláll az ember, könnyen elképzelhető, hogy hirtelen verseken kezd el gondolkodni. Velem legalábbis megesik olykor. Közönségsikerre nem gondoltam, de reméltem, hogy érdekelni fog néhány olvasót, amit ajánlani tudok nekik, és ez végül is valóban így lett. A regény előtt már volt egy novelláskötetem, *A fiúk országa*, számomra az jelentett inkább valamiféle elmozdulást. Az úgynevezett faltól falig írás megkísérettése volt, és a végén annak a belátása, hogy ez engem foglalkoztat, sőt, szórakoztat, egyszóval, akarom még ezt folytatni. A regény innen nézve logikus fejlemény. Ha részleteire lebontva kell meg-

válaszolnom, akkor a prózáírásban elsősorban a figurák és az események lehetősége izgatott, illetve az idővel való játék. A lírában nincsen idő, ami egy fantasztikus dolog, de hát aztán néha mégis vágyik rá az ember, hogy az idővel is bíbelődjön egy kicsit. Hasonlóképpen emberi alakok sem igen vannak az olyan versekben, amelyeket én szoktam írni, leszámítva talán a gyerekverseket, de még ott sem ugyanolyan módon. Márpedig, be kellett látnom egy idő után, hogy engem a karakterek, a személyiségek, az arcok, egyszóval az ember mint olyan eléggé érdekel. Kicsit meg is riadtam eleinte, hogy ebben a nagy poszthumán nekibuzdulásban, ebben az emberi öngyűlöletnek a csúcspontjában jeleskedő korban, ebben a civilizáció-vége-hangulatban engem ennyire nagyon érdekel egy ember, ahogy mondjuk a reggelijét eszi, de hát ez a helyzet. Sajnálom, de jobban érdekel az emberi személyiség alapjáraton, mint az emberi faj pusztulása nagytotálban.

8. Az első prózaköteted címe A fiúk országa. Ebben a könyvben fiúkkal kapcsolatos történetek szerepelnek. De a regényed is egy fiatalembert helyez a történelem középpontjába. Ez volna a nagy témád, legalábbis prózaíróként: a fiúk szemén, problémáin keresztül a világ?

Nem hiszem, hogy ha majd ötvenöt éves leszek, még mindig a harmincas fickók busongása fog foglalkoztatni, mint ahogy önmagában ez most is inkább csak egy keret volt, egy amolyan írói adottság, lehetőség, amibe belehelyezkedve egyáltalán meg tudtam szólalni, azaz be tudtam fejezni egy-egy novellát, a regényről nem is szólva. Banálisan hangzik, de hát ezt tudom erre a kérdésre felelni: azon túl, hogy milyen nemű és életkorú egy-egy protagonista, rengeteg mindenről szólhat az adott történet. Magányról, szeretetről, annak a hiányáról, vágyakról, időről, szorongásról, emésztésről, ilyenek. Ha innen közelítünk, és nem a figurák felől, szinte mindegy is, hogy kivel történik bármi. Persze csak szinte. De szinte.

9. Nagyregényed címe: Akik már nem leszünk sosem. Nem akart a kiadó lebeszélni a címről? Én például kapásból soha nem tudom felidézni.

Se felidézni, se elfelejteni, ez szokott lenni a tipikus reakció, és én ezzel eléggé ki is vagyok békülve. A hülye címeknek is megvan a maguk létjogosultsága, sőt, rajongói táboruk is. Én például nagyon szeretem a szokatlan címeket olvasóként, már-már hálás is szoktam lenni értük, egy-egy zavarba ejtő címmel rögtön meg lehet venni, míg a szikár, egyszavas címek valamiért inkább taszítanak. De ennek azért nincs túl nagy jelentősége. A kiadó nem próbált lebeszélni róla, ha jól emlékszem, a feleségem viszont igen, de azóta már ő is megszerette. Mondjuk, kénytelen volt.

10. *Két fókusza van a regénynek. Egy fiatalember visszautazik fiatalságának helyszínére, ahol szembejön vele a vidéki Magyarország, és a múlt is. A múltat egy tudószanatórium képviseli, illetve egy történet ötvenhatról, ami már csak egy kazettán marad fent. Több kérdésem is volna: egyáltalán hogy találtad meg magadnak ezt a tudószanatóriumos történetet? Ahol az emberek vastüdőkbe zárva töltik életük nagy részét?*

Az, már mondjuk úgy, a regényre való készülés kezdetétől megvolt, hogy lesz egy történetszál, aminek valamiképp az 1956-ban Hajdúnánáson, illetve a regény szerint Hajdúvágáson történt eseményekhez kell kapcsolódnia. Viszont nagyon nem találtam meg ehhez a témához az elbeszélői hangot. Úgy szerettem volna megírni, hogy a narrátor egyszerre legyen kint és bent a történetben, legyen nagyon közel, de ne legyen mégsem alakítója az eseményeknek, tudja felidézni pontosan, mi történt, de ne lássa át mélységében az eseménysort, mondja el az egészet, de közben, egy párhuzamos szinten valami másról beszéljen végig. Aztán egyszer meghallottam egy archív felvételt a rádióban, melyben egy vastüdős férfi mesélt arról, hogy '56-ban hogyan maradt egyedül a betegsége miatt, miközben a családja kénytelen volt elhagyni az országot. Ez nagyon élesen belém hasított, elkezdtem utánajárni, egyre többet olvasni a gyermekbénulás-járványokról és a túlélők utóéletéről, és onnan világos volt, hogy ez az a hang és az a közvetítői pozíció, amelyet ehhez a fejezethez kerestem.

Az is érdekel, miért gondoltad, hogy ez összekapcsolható az ötvenhatos történetszállal, ami tulajdonképpen egy zsidópogrom története?

Azt, ahogyan az emberek bestiálisan rátámadtak egymásra, vagyis ebben az esetben a nem zsidó magyarok a zsidó magyarokra, metaforikus szinten, hogy így mondjam, nem áll nagyon messze egy bénító, alattomos vírus tombolásától. Időben egyébként stimmel is a dolog, erre számos forrás van, tehát tényleg történtek gyermekbénulásos megbetegedések a forradalom alatt is, és utána is még '57-ig, amikor az első vakcinákat elkezdték használni. A poliós betegekről számos pszichiátriai vizsgálat leírta, hogy a megfertőződésük olyan szintű traumát jelentett, egyébként érthető módon, számukra, hogy gyakran a személyiségük bizonyos része „benne maradt” abban az életkorban, amikor elkapták ezt a rettenetes kórt. Az ember, akit a rádióban hallottam, egyszerre volt egy középkorú férfi és egy kisfiú, attól függően, hogy miről vagy kiről beszélt éppen. Nem túl szép ezt így mondani, de nekem kapóra jött ez a kettősség, amikor azt szerettem volna megoldani, hogy egy adott szereplő hogyan elevenítsen fel egy traumatikus eseménysort. Ráadásul miközben Aszalós arról beszél, hogyan bénult le,

arról is beszél, hogyan terrorizálták a zsidókat azon a bizonyos napon, vagy megfordítva, a pogrom elbeszélése számára egyben a saját betegség-történetének az elbeszélése is. Ez a kétfenekű narráció szükséges volt ahhoz, hogy azt és úgy tudjam megírni, amit és ahogyan szerettem volna.

A másik a múltra és a múlt továbbélésére vonatkozik. Mennyire megismerhető a múlt, illetve mennyire kell ismerjük, észben tartjuk, ápoljuk? Meg lehet szelídíteni a múltat? A múlt okozta traumákat? Fel lehet nőni? Fel tud nőni egy ország? Nem maga a múlt a vastüdő, amiből szabadulni kellene?

Ez kicsit olyan, mintha egy kérdéssorozat-lövővel vettél volna célba, és én nem tudok mit csinálni, a földre vetem magam ijedtemben. Hirtelen nem is tudok minderre felelni, főleg hason fekvé nem. A múlt nem egy lezárt doboz, amit vagy kinyitunk és megismerjük a tartalmát, vagy nem nyitjuk ki, és akkor meg úgy vagyunk el jól. Hogy is mondjam, a múlt folyamatosan jelen van, nem kísért, mert nem pusztult el soha, alakulásban van, mi alakítjuk, belőle élünk, és általa, mi magunk vagyunk a múlt, és a múlt épp olyan, amilyen mi magunk vagyunk. Elég elhanyagolt, ami azt illeti, de hát elhanyagolt kultúrának elhanyagolt a múltja is, ez sajnos szükségszerűség. Az írásbeliség nélküli népeknek a mi fogalmaink szerint nincs is múltjuk, az írásbeliségben létező népeknek meg olyan a múltjuk, amilyen az írásbeliségük, és ez nem túl jó hír. A felejtés éppúgy nem múltfeldolgozás, ahogyan a felnövés sem teljesítmény önmagában. Egy csalánnak is van élete, mégsem szeretnénk úgy berendezkedni a létezésben, ahogy egy csalán. Ha ez így érthető. A traumákat pedig nem a múlt okozza, a traumákat emberek szokták okozni más embereknek, ennek az idő múlásához csak áttételesen van köze. A vastüdővel párhuzamba állítva pedig azt lehet mondani, hogy az egy pokoli szörnyű gép volt, de ha valaki kiszállt volna, mármint, ha ki tudott és akart volna szállni, az belepusztult volna. Nem mondom, hogy a múlttal pont így van, de azért nagyjából igen.

Ha a múlt megismerhetősége a tét, hol ér véget a történettudomány munkája, és hol kezdődik az irodalom?

Ez egy képlékeny határterület, hiszen műve válogatja, de nagy leegyszerűsítéssel azt mondanám, hogy az irodalom alapvetően a téma emberi, személyes, szubjektív oldalával foglalkozik, míg a történettudomány a személyközi, társadalmi, általánosabb szintjével. De hát szerencsére mindkét irányba rengeteg kiskapu és féregjárat nyílik, tehát nem is érdemes ezt nagyon túlkategorizálni.

Kényes téma a vidék. A mostani magyarországi választások újra a fókuszba emelték ezt a témát. Egyáltalán ma még használható ez a megkülönböztetés: centrum és periféria?

Hogyne, a centrum és a periféria egymásra utaltsága nem haladható meg, legfeljebb az a kérdés, mi egyik és mi másik, és főleg mihez képest. Mi a periféria Budapesthez képest, de akkor rögtön: mihez képest periféria Budapest. Minek a centruma Európa, és minek a perifériája. Az, hogy időről időre van egy rácsodálkozás az országon belüli különbözőségekre, egy szép naivitás. Vagy nem szép, de naivitás. Nem önmagában az a probléma, hogy létezik centrum és periféria, hanem, hogy mintha egyre kevésbé tudnák ezek egymást olvasni, értelmezni. Kérdés, hogy akarják-e egyáltalán. Most inkább úgy néz ki, hogy mind a centrum, mind a periféria kényelmesen berendezte magának a saját hiedelemvilágát a másikról, és ez tulajdonképpen sokkal kielégítőbbnek, nem mellesleg sokkal kevésbé fárasztónak tűnik, mintha rendesen utána néznének egymásnak. Ennek vannak komikus és tragikus részletei is, a komikusra mintha ma nem annyira volnánk fogékonyak, például – bár nem magyar, de „majdnem” – Hrabal művei is mintha mennének kifelé a divatból. Helyette rémtörténetek vannak, nincstelenség, szociohorror és nyomorpornó. Ez is érvényes, bár már ez is unalmas. Rettenetesen unalmas. Ugyanakkor ez már nem is a népi–urbánus para, ez már egy másik szint, amiben se népi nincs, se urbánus, lényegében, minthogy elmosódtak a határok, de úgy, hogy közben nem közeledtek a felek. A népi–urbánus olvasat is a hiedelemvilág része, valami könnyen fogyasztható, habár hamis dichotómia egy valódi, de jóval rágósabb probléma helyett. Van még pár hasonló. Mindenesetre amíg nincs komolyan vehető társadalmi mobilitás, addig valószínűleg ez a helyzet sem fog radikálisan megváltozni. A mobilitás ugyanakkor ma nemkívánatos jelenségnek számít, valami, amitől félni kell, mint a tömjéntől, szóval nagy reményeink egyelőre ne legyenek.

Akik már nem leszünk sosem – mondja a regényed címe. Rejtélyes cím a regény vonatkozásában, hiszen az inkább arról szól, ami megtörtént, de nem tudunk róla, vagy keveset, rosszul tudunk, és így határozza meg az életünket – én legalábbis így értelmezem a regényt. Hogyan tartozik hozzánk a meg nem történt életünk? – ez lenne a kérdésem.

Általában úgy, hogy bár nem történt meg, vagy nem úgy, mégis tudunk róla, és tudjuk, elképzeljük, hogyan lehetett volna. Ettől néha, ettől a „lehetett volnától” nehezebb szabadulni, mint attól, ami valóban megtörtént, még ha nem is sikerült adott esetben túl jól. A legnagyobb fenyegetés mindig az, ami más, a legnagyobb hiány mindig az, ami nem történt meg, és a legnagyobb hiba, amit nem tettünk meg. Én úgy tapasztalom, hogy nagyon sokszor nem attól szorongunk, amilyenek vagyunk, hanem attól, amilyen-

nek nem. Nem szépek, nem okosak, nem vékonyak, nem fiatalok, nem boldogok. Mélyrétegeiben valami ilyesmiről volna szó ebben a könyvben, ha jól emlékszem.

11. *Van Kertész Imrének egy szép megfogalmazása: „Mindig volt egy titkos életem. És mindig az volt az igazi.” Lehet titkok nélkül élni? Nem az van, hogy mindig fedésben vannak a dolgok, ezt a fedést, rejtőzködést pedig erőfeszítés felfedni, és minden felfedés csak részleges lehet?*

De hát minek is mindent felfedni, mi marad akkor magunknak? Nem tudom, Kertész pontosan erre gondolt-e, de a személyiség mégis abból táplálkozik, ami a sajátja, ami a legbenső önálló, összetéveszthetetlen része. Csak hát ez az, amit soha nem tudunk elég jól megjeleníteni, hiszen mi magunk sem látjuk be elég jól, mások meg nem is igen akarják látni. Ráadásul, ha megjelenítenénk, meg is szüntetnénk rögtön. Ez a titkos énünk vagy életünk valóban alighanem az igazi énünk és életünk is egyben. Ez egy alapvető emberi kondíció, s egyben tragédia is persze.

12. *„Az összeomlás előtt kellene megnézni mindent. Csak azt nem tudom, hogy az összeomlás előtt vagyunk-e még” – áll a legutóbbi versesköteted hátsó borítóján. Ez a gondolat a mai kötelező apokaliptikus-gondolat egyik lenyomata? Azt hibetnénk, hogy egy teljesen modern gondolatról van szó, miközben, ha egy kicsit megnézzük az európai kultúra történetét, láthatjuk, hogy ez egy kulturális-állandó. Mindig várták, félték az apokaliptikus embereket. Miben lenne más ez a modern apokaliptikus-gondolat? Alkotóként milyen kibívást intéz feléd?*

Én magamat nem tartom apokaliptikus-várónak, sőt, be kell vallanom, hogy bizonyos értelemben zsigeri gyanakvással kezelem a múltbeli és a kortárs világvége-víziókat is. Mindezzel együtt azonban nagyon érdekel és meghat, ahogyan az emberek folyamatosan az egész pusztulásával vannak elfoglalva, miközben könnyen lehet, hogy csak ők maguk nem szeretnének meghalni tulajdonképpen. A halálfélelem egy csodás emberi tulajdonság, ami rengeteg nagyszerű teljesítményhez járult hozzá. A halálfélelem kivételése, vagy, hogy ezt a politikában is divatos szót citáljam ide, társadalmásítása ugyanakkor egy meglehetősen veszélyes irány, ami felé mintha több irányból, különböző motivációknál fogva, de elég dinamikus módon megindultak volna azok a társadalmak, amelyekre valamennyi rálátásom van. Az írói nézőponthoz visszatérve, megint csak azt tudom mondani, hogy engem az egyéni reakciók érdekelnek ebben a folyamatban igazán. Vagyis nem önmagában a világvége izgat, az mondhatni, hidegen hagy, de az ember, aki a világvégét várja, rettegi, arra készül, még ha épp megállítani próbálja is, mondjuk azzal, hogy csomagolásmentes boltba jár, na szóval ő nagyon érdekel.